

PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

HALM TAMÁS

THE GRAMMAR OF FREE-CHOICE ITEMS
IN HUNGARIAN

A SZABAD VÁLASZTÁST KIFEJEZŐ ELEMEL NYELVTANA
A MAGYARBAN

TÉZISFÜZET

NYELVTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA
ELMÉLETI NYELVÉSZET MŰHELY

TÉMAVEZETŐ: DR. É. KISS KATALIN AKADÉMIKUS

BUDAPEST, 2016.

1. A vizsgált probléma bemutatása

Jelen doktori disszertáció témája az ún. szabad választást kifejező elemek (free-choice items, FCIs) viselkedése a magyarban. A szabad választást kifejező elemek (mint az angol *any*) vizsgálata a nemzetközi mondattani és jelentéstani kutatások kiemelt területe volt az elmúlt évtizedekben (Ladusaw 1979, Kadmon-Landman 1993; Giannakidou 2001 stb.). A szintaktikai, szemantika és pragmatikai megfontolások sokrétű összefonódásának köszönhetően a szabad választást kifejező elemek kutatása a legizgalmasabb kutatási programok egyike.

Bár általánosságban a magyar nyelv a generatív mondattan keretében intenzíven kutatott nyelvek közé tartozik, a szabad választást kifejező elemek eddig viszonylag kevés figyelemben részesültek. Hunyadi (1991, 2002) az *akár*-névmásokat olyan speciális univerzális kvantorokként elemezte, amelyek kötelező szűk hatókört vesznek fel a modális operátorokkal szemben. Abrusán (2007) kompozicionális szemantikai keretben elemezte a szabad választást kifejező elemeket: a *bár*- és *akár*-névmások jelentését és viselkedését az alkotóelemeik jelentéséből kísérelte meg levezetni. Szabó (2012) azt vizsgálta, hogy a szabad választást kifejező elemek két paradigmája (*bár*- és *akár*-) azonosan viselkedik-e mondattani disztribúció szempontjából.

Jelen disszertáció célja és eredményei két csoportba oszthatók. Egyrészt elméletileg jól megalapozott és jelentős magyarázó erővel bíró modellt sikerült adnom a szabad választást kifejező elemek viselkedésére a magyarban, hozzájárulva a magyar nyelv szintaxisának és szemantikájának feltárásához. Másrészt a disszertáció számos eredménye a szabad választást kifejező elemek nemzetközi vizsgálata szempontjából is jelentős.

2. Módszertan

Disszertációmban a szabad választást kifejező elemeket Giannakidou (2001) keretét felhasználva ún. intenzionális indefinitekként elemeztem, melyek csak olyan kontextusokban grammatikusak, amelyek alternatívákat (lehetséges világokat vagy szituációkat) kínálnak fel. Ennek megfelelően a szabad választást kifejező elemek grammatikusak a nem-veridikus és nem-epizodikus kontextusokban (pl. modális vagy generikus környezetben), és nem grammatikusak az extenzionális veridikális környezetekben (pl. epizodikus mondatokban, egyes tagadó vagy kérdő környezetekben). Formálisan a szabad választást kifejező frázisokat a következőképpen ábrázolhatjuk:

$$(1) \quad [[\text{bármelyik diák}]] = \mathbf{diák}(x)(w) \text{ (vagy: } \mathbf{diák}(x)(s))$$

A világ/szituáció változót és az individuumváltozó(ka)t egy megfelelő Q-operátornak (pl. generikus, habituális, modális vagy intenzionális) kell kötnie ahhoz, hogy a szabad választást kifejező frázis engedélyezve legyen. Ebben az elemzésben a szabad választást kifejező elemek univerzalitása az intenzionalitásból és a kimerítőségből (exhaustive variation) vezethető le: az individuumváltozóhoz minden figyelembe vett világban vagy szituációban egy egyedi értéket kell rendelni (Dayal 1997: i-alternatívák).

A magyar nyelv mondattana tekintetében az É. Kiss (2010) által javasolt modellt alkalmaztam:

(2) [TP [NegP [FocP [NegP [NNP [PredP [vP [VP ..]]]]]]]]]

Ezen túlmenően a kvantifikáció tekintetében a kvantoremelés mint adjunkció modellt használtam (ahol mind a bal-, mind a jobb-adjunkció megengedett a funkcionális projekciókhoz: PredP, FocP, NegP (É. Kiss 2010)).

A szabad választást kifejező elemek mondattani pozícióját az ismert tesztek segítségével vizsgáltam (elhelyezkedés a mondathatározókhoz képest a topik pozíció vizsgálatakor, szórendi és hangsúlyjelenségek vizsgálata a kvantorpozíció és a fókuszpozíció tesztelésekor).

A szabad választást kifejező elemek kvantifikációs tulajdonságainak vizsgálatakor az ismert tesztek alkalmaztam (vö. Surányi 2006): *majdnem*-módosítás, szamaras anafora, predikatív használat, *is*-módosítás, inkorporáció és a hasított olvasat a modálisok esetében.

A specifikusságot a létrehozást és a létrejövést/megjelenést kifejező igék segítségével vizsgáltam.

A dolgozatban szereplő grammatikussági ítéletek legjobb tudomásom szerint a magyar nyelv köznyelvi változatát használó anyanyelvi beszélők intuícióját tükrözik, kivéve, ahol az ettől eltérő helyzetre kifejezetten utalok. Kis mértékben egyszerű korpuszlekérdezések eredményeit is használom a dolgozatban.

3. Új eredmények

A dolgozatban sikeresen modelleztem a szabad választást kifejező elemek viselkedését a magyarban a függő indefinit elemzés segítségével (Giannakidou 2001). Ez jelentős eredmény a szabad választást kifejező elemekről folyó nemzetközi tudományos diskurzus szempontjából.

A modellben a más nyelvekre már sikerrel alkalmazott függő indefinit elemzés mellett a különböző magyar mondattani jelenségek (kvantifikáció, fókusz, aspektus stb.) magyarázatára korábban a szakirodalomban javasolt megoldásokat használtam fel. Bár születtek korábban is elemzések a szabad választást kifejező elemekről a magyarban (Hunyadi (1991, 2002), Abrusán (2007), Szabó (2012)), a disszertációm adja az első átfogó modellt a szabad választás kifejező elemek mondattanára és jelentésstanára vonatkozóan, olyan jelenségek széles és változatos körét felölelve, mint a mondattani pozíció, a kvantifikációs specifikáltság, vagy a fókusszal és az aspektussal való interakció. A dolgozatom egyes főbb eredményei a következők:

Mondattan-jelentés: bebizonyítottam, hogy a függő indefinit elemzés segítségével jól lehet modellezni a szabad választást kifejező elemek viselkedését a magyarban.

Mondattani pozíció: megmutattam, hogy a szabad választást kifejező elemek alappozíciója ugyanaz a pozíció, mint ahol a disztributív univerzális kvantorok is megtalálhatóak. Ezt a szabad választást kifejező elemek által hordozott univerzális implikaturával kapcsoltam össze.

Kvantifikációs erő: bemutattam, hogy a szabad választást kifejező elemeknek a különböző környezetekben lehet univerzális és egzisztenciális

olvasata is (vö. Surányi 2006 hasonló eredményét az ún. n-szavakra vonatkozóan). Ez újabb erős érv a függő indefinit elemzés mellett: az ún. heimi indefinitek ugyanis közismerten plasztikusak kvantifikációs szempontból (mivel nem rendelkeznek saját klasszifikációs erővel), s ahogy dolgozatomban bemutatom, a szabad választást kifejező elemek mint indefinitek, bár nem rendelkeznek saját kvantifikációs erővel, de univerzális implikaturát hordoznak az intenzionalitásból és a kimerítőségből (exhaustive variation) levezethetően: az individuumváltozóhoz minden figyelembe vett világban vagy szituációban egy egyedi értéket kell rendelni (Giannakidou 2001).

Specifikusság: bár a létrehozást/létrejövést kifejező igékkel végzett tesztek azt mutatják, hogy a szabad választást kifejező elemek nemspecifikusak (Hunyadi 2002 elemzésével összhangban), megfigyelhető, hogy a szabad választást kifejező elemek grammatikusak az igekötős létrejövést kifejező igékkel is. Ezt a hatást a szabad választást kifejező elemek által hordozott univerzális implikaturával magyaráztam (ld. fent).

A szabad választást kifejező elemek és az *is* szócska viszonyát vizsgálva rámutattam, hogy a gyengén nemveridikális környezetekben (Tóth 1999) az opcionális *is* előfordulása a *valaki is*-szerkezettel való analógia következménye. A fókusz pozícióban lévő szabad választást kifejező elemek mellett található *is*-ről megmutattam, hogy az ún. megengedő *is* előfordulásával van dolgunk. Bemutattam, hogy az *is* szócska miért nem grammatikus a kvantorpozícióban lévő szabad választást kifejező elemek mellett.

Disszertációmban részletesen bemutatom, hogy a szabad választást kifejező elemek fókuszálása segítségével hogyan állítható elő az angol

szabad vonatkozó névmásokhoz (*wh-ever*) hasonló jelentés. Ezen elemzés a nemzetközi szakirodalom szempontjából is jelentőséggel bír: 1) egyrészt részletesen bemutatja, hogy a szabad választást kifejező elem univerzális/egzisztenciális olvasata hogyan áll elő kompozicionális módon, mondatszinten, ami függő indefinit elemzés (Giannakidou 2001) újabb megerősítése, 2) másrészt pedig bemutatja, hogy a világ nyelveiben két párhuzamos stratégia létezik a szabad választást kifejező elemekhez hasonló szabad vonatkozó névmási jelentés létrehozására: egy külön elem kódolása a lexikonban (pl. *wh-ever* az angol nyelvben), vagy pedig egy kompozicionális megoldás (pl. a magyarban, a fókusz pozícióhoz társuló létezési és kimerítősegi preszuppozíciók felhasználásával).

Végül pedig az aspektus (az ígékötő jelenléte) és a szabad választást kifejező elemek grammatikussága közötti összefüggést elemezve amellet érveltem, hogy az ígékötőt és szabad választást kifejező elemet egyaránt tartalmazó mondatok a magyarban generikus/habituális értelmezést kapnak, és szabad választást kifejező elemet tartalmazó frázist mint függő indefinitet egy néma GEN operátor köti (és engedélyezi), amelyet az ígékötő hordoz. Ezt az elemzést független tények is megerősítik, és jól illeszkedik a szabad választást kifejező elemekről, a generikusságról és az ígékötők kvantifikációs tulajdonságairól szóló szakirodalom eredményeihez. Az elemzésben arra is rámutatok, hogy 1) a generikusság a magyarban elsősorban pragmatikai jelenség és 2) az individuumszintű predikátumok különböző nyelvekben eltérő formális szemantikája (absztrakt GEN operátor jelenléte/hiánya) szorosan összefügg a szabad választást kifejező elemek engedélyezésének kérdésével. Végül arra is választ adok, hogy sok más nyelvtől eltérően a magyarban a generikus mondatokban miért nem

triviálisan engedélyezettek a szabad választást kifejező elemek. Összességében az elemzésem újabb bizonyítékot szolgáltat a szabad választást kifejező elemek függő indefinitként való elemzése mellett.

Releváns publikációk:

Konferenciaelőadások:

2nd Central European Conference in Linguistics for Graduate Students (CECILS2)

Piliscsaba, 23-25th August, 2012

Free choice and focus: the distribution and quantificational force of FCIs in Hungarian.

5th Conference on Syntax, Phonology and Language Analysis (SinFonIJA 5)

Vienna, 27-29th September, 2012

Free choice and Focus: FCIs in Hungarian.

11th International Conference on the Structure of Hungarian (ICSH 11)

Piliscsaba, 29-31st August, 2013

Telicity and Free Choice: FCIs and Verbal Modifiers in Hungarian.

Publikációk:

Free Choice and Focus: FCIs in Hungarian. (2013) In: Surányi, Balázs (ed.): Proceedings of the Second Central European Conference in Linguistics for Postgraduate Students. Pázmány Péter Catholic University,

Budapest, 109-121.

Free Choice and Aspect in Hungarian. (2015) In: É. Kiss, Katalin – Surányi, Balázs – Dékány, Éva (eds.) *Approaches to Hungarian. Volume 14: Papers from the 2013 Piliscsaba Conference.*